Vas István: Ráérünk

Van-e még értelme az egykor harmadiknak elkeresztelt nemzedék nagyszerű *öregkori* teljesítményéről beszélni, az *őszikék* elcsépelt szólamát idézni Vassal, Csorbával és Weöressel, vagy Takátscsal, Kálnokyval kapcsolatban? Életművük szerves egészként nő a szemünk előtt klasszikus értékké, valamennyien azt teljesítik be, amit negyven-ötven évvel ezelőtt kezdtek, de művészi értelemben vett jövőjük is nyitott, képesek a változásra, a megújulásra, pályájuk a termékeny metamorfózisok sorozata. *Ráérünk,* mondja már a telibe találó kötetcímmel Vas István, aki pedig monumentális önéletrajzi esszéregényét írva, bár nem lett hűtlen a líra múzsájához, mintha mégis hűvösebbé, fölényesebbé vált volna vele szemben — ez persze maga is költői gesztus, tudatos szerep: „Nem igyekszem. Már nem kell verset írnom." — jelzi a *Tétlenül*ben, másutt Kosztolányit idézve a versen való meditációt, a pipáló üldögélést is alkotásnak minősíti *(Őt látom).* Új könyvének első negyedét ismerhetjük már, gyűjteményes kötete *Önarckép a hetvenes évekből* című fejezetéből, de ez a bő tucatnyi vers most kerül szerves kapcsolatba ciklikus folytatásával, a hetvenes évek második fele óta keletkezett költeményekkel; a *Ráérünk*ben rajzolódnak ki határozottan azok a vonások, amelyek az *Önarckép...*-ben még inkább csak derengve, megszűrve tűntek föl — főként a végső számvetés gátlásokat visszaszorító igazmondására, vallomásos őszinteségére, indulatos egyértelműségére gondolunk.

Ezeket a tulajdonságokat sorra véve az idősödő ember(ek) szerelmének, a korral nem múló vágyakozásnak és erotikus összetartozásnak — „szemérmes" irodalmunkban nem túl gyakran megszólaló — tematikája tűnik föl elsőül. Vívódik a testi esendőség, a halálközelség gondjával, földidézi gyakran az őszbe, télbe forduló kert ősképzetét, de ez előtt a kettős háttér előtt az örök Ádám és Éva találkozásának mítosza elevenedik meg, a lírai hőst talán éppen a biológiai-természeti kiszolgáltatottság sarkallja arra, hogy dacos programszerűséggel vállalja a nemes értelemben vett érzékiséget, azt a fajta erotikát, amely túl van az öncélú hedonizmuson, s jórészt a megélhető evilági értékekhez való ragaszkodásból fakad. „Levetkőznek, nem szégyellik a testüket" — írja *A kivilágítatlan éjszaka* szellemszerűen földerengő, kísértet- vagy álomvilágot idéző hőseiről, dúvadaknak, egyszersmind magányos két árnyéknak nevezi őket. A *Carmen-változatok* és a *Calypso-változatok,* ismert irodalmi-zenei vagy mitológiai képletekre utalva, a veszélyes, a megfontolatlan, a halált kísértő szerelem vonzásáról árulkodnak, egy-ihletű mivoltukat a beépített idegen nyelvű részletek (intarziák) sejtetik. A jellegzetes című *Nyárutó* aforisztikus tömörséggel foglalja össze az érzéki élet szépségéhez és a szépség érzékeléséhez mindvégig ragaszkodó férfi elégián áttörő életérzését, vágyakozása erejét: „Ó nyárutó, tündöklő búcsúzás! / Van-e jogom rád vetni szemeimet? / A búcsúzástól én már elbúcsúztam. / Ha nincs is, ölelj, amíg lehet, ahogy lehet." A Szántó Piroska készítette kongeniális illusztrációk egy része a csontvázszerűvé stilizált szerelmesek összekapaszkodását, egybefonódását ábrázolja, szerencsésen hangosítva föl Vas költészetének egyik alapszólamát, a halál tudatával küzdő életszeretet elszántságát, a mindent túlélés képtelen reményét.

Az idős Vas költői bátorságának másik összetevője a szatirikus indulattal, a szarkazmus fölszabadításával áll kapcsolatban. Régebbi verseiből, kritikáiból, önéletrajzi regényeiből is emlékszünk egy-egy metsző élű passzusra, elsöprő polémiára, mégis, újabban mintha tovább fokozódnék benne a szókimondó nyíltság hajlama (ezen, mondani sem kell, nem megfontolatlan odamondogatást vagy kötekedést értünk, csak az elszántságig következetes őszinteséget). Többnyire már a „felütés", a verskezdet egész csoportokat minősít vagy szólít meg, az az „egy ember", akit oly régen és egyezményesen azonosítunk a Vas István-i költészet lírai hősével, mind gyakrabban provokál a nyelvtani többes számmal jelölt „közösségeket": „Röhögnöm kell, micsoda kishitűség / A rikácsolásukban, a melldöngető / Fogadkozásaikban!" *(Léceken);* „De bátrak is vagytok ti, Káin-pártiak —" *(Megint egyszer);* „Ahogy ti a világlíráról beszéltek!" *(Egy vita tanúja),* és így tovább, az *Óvatosan* vagy az *Ebadóba* megvetést sugárzó többes harmadik személyű alakjáig. Végül is kikről és kikhez szólnak ezek a versek, milyen indulat forrong a szembeforduló beszédhelyzet, a támadó hangnem mögött? Aligha csak egyféle. Vas szigorodó kritikája éppúgy kiterjed a költészeti divatokra, az irodalmárok fontoskodására, a dilettantizmus és az önmutogatás terjedésére (*Egy vita tanúja, Önmegvalósítás* stb.), mint a környezetpusztításra, városrészek, emberi kisvilágok lebontásának lelketlenségére *(A markoló),* és az élet durvulására, az agresszió terjedésére *(Napihír).* Beszél „ifjakról", de nyilván nem általában egy korosztályt bélyegez meg, kikel az erőszakos autósok ellen, de a hangsúlyt az erőszakra teszi, utal politikára, fegyverkezésre, igazából azonban azokra haragszik, akik úgy bánnak a földdel, „Mint ahonnan költözni készülődnek". Az embertelenedés, az arctalanság, a közöny, a lélektelenség szép új világa ellen perel, az érzékeny humanitást, az őszinte kapcsolatokat védi, amikor kórmegállapítását és kórjóslatát keserű szatirikus ellenutópiaként tárja elénk.

Az életszeretet és az életért haragvó indulat összetartozik tehát, forrásaik is közös eredetűek lehetnek. „Az ifjúság ígérete az élettel felér" — írja az *Elégia egy latin zongoraművésznőről* című hommage-ban, Vörösmarty-reminiszcenciákkal téve hitet a metaforikusan értett örök romantika mellett, amelyet az ő számára (s nemzedéktársainak is, ahogy a Zelk Zoltánhoz intézett *Kegyetlenül döcögő levél* tanúsítja) „A korai harmincas évek igazi mítosza: A teljesülést viharzó álomi forradalom" közvetített. A státuszkvóval, a mindenkori „kimért jelennel" szembeszálló dac táplálja Vas költészetét, s ha az ész trónfosztása idején a ráció mellett tett hitet, most van elég bátor megvédeni a „tündéri tündöklő képletet", „a szenvedély divatját". A múlt föltámad és erőt ad, a schönbergi—dehmeli „átszellemült éjben" benépesül a kert („Eljönnek ők. Igen, mindenki itt van."), ötvenéves barátság igazolja a csodát, hogy „meglett a hihetetlen". — Másik támasztéka az egyetemes és a magyar költészet hagyománya, az a már-már testvérien bizalmas viszony, amely egy költőt elődeihez és kortársaihoz fűzhet. Kosztolányi alakja rémlik föl az egyik versben, Illyést idézi a másik, ám Vas István kapcsolatát a tradícióval még szemléletesebben jellemzik a Petőfi- és az Ady-motívumokat fölhasználó versek. A Hódolat Petőfinek alcímű *Kórházban* inkább kesernyés humorú rögtönzés, a *Petőfi témájára* meg az *Ady témájára* viszont a variációs formában Vas világképének és stílusának meghatározó mozzanatait juttatja érvényre. Petőfitől a nem nagyon ismert *Te a tavaszt szereted* című verset parafrazeálja, kollázsszerűen beépíti a halhatatlan elődd sorait, de a maga mondandójához idomítja őket. Mindketten az évszakszimbolikát vegyítik a szerelmesek találkozásának toposzával, de Vas meghosszabbítja a Petőfinél dalszerűen rövid sorokat, nehézkesebbé, öregesebbé teszi az eredetiben szikrázóan frappáns ellentétes paralelizmusokat. Petőfi biztatásával és bizakodásával szemben (a vers Szendrey Júlia megismerése után egy hónappal született), a XX. századi költő a kétely, a bizonytalanság közérzetével kommentálja az ősz és a tavasz találkozásának esélyét „a szép meleg nyárban". Az *Ady témájára* ugyancsak a kontraszt, legalábbis a részleges ellentmondás viszonyában van az Én kifelé megyek-kel, Az Illés szekerén záróversével: „Én nem kifelé — befelé megyek", vitatkozik Vas, s míg Ady versében „a bús távozóra" hullanak a dicsőség szimbólumai, Vas büszkén hangsúlyozza a függetlenedés, az elszakadás, az ismeretlenre figyelés motívumát: „A sötétben az ismeretlen fényjelek

Tulnanról kezdenek lassanként sűrűsödni." Más szóval, ő nem „a kifelé menés szomorú elszántságával" (Király István) éli meg az exodust, hanem fölfedező érdeklődéssel; új tapasztalásra vágyva, a megismerés, a szellemi hódítás reményében.

Van a kötet verseiben egy berzsenyies réteg is; ez nemcsak onnan tűnik ki, hogy a világ elsivárosodásának egyik körképe külön utal rá („És senki sem tud egy Berzsenyi-sort sem."), hanem idézetszerű hivatkozásokon túl (lásd a *Szeptemberi-*, illetőleg az *Októberi este a kertben* című verspárost) a sztoikus életeszmény vállalásából, s általában az antikvitás iránti érzékből, a görög és a latin életforma nosztalgiájából. Emlékezetes versek vallanak továbbá biblikus ihletésre: a *Jelrendszerek*, mely a kötet nagyobbik részét kitevő első ciklus címadója, vagy *Az Úr*, a vízözönről szóló hagyomány kíméletlen aktualizálása napjaink önpusztító elfajzottságára, az emberi faj reménytelen jövőjére. Ide tartozó nagy vers az *Armageddon:* a Jelenések könyvére, kivált a 16, 16 szakaszra épül, a bibliai hagyomány szerint három démon Harmagedonban gyűjtötte össze a föld királyait, hogy isten ellen harcoljanak; ez a vitatott etimológiájú helységnév ily módon a rossz hatalmak gyülekezésének szimbóluma lett, isten városának ellentéte. Vas István fölidézi a Sárkány, a hamis Próféta, a nagy Parázna, a hét csészét kiöntő hét angyal biblikus vízióit, de időszerűsíti a mítoszt, olyan történelmi illúziókat és civilizációs utalásokat sző belé, amelyek félreérthetetlenül századunk tapasztalataihoz, fölfedezéseihez kötik a világpusztulás egykori prognózisát (fehér lovon ülő férfi, lézersugár, cowboykalap, gyárak). A csend és a békesség jóslata, meg az Ámen végszó eszerint mélységes iróniát tükröz, a vers egy rossz irányba tartó folyamat fordítva értendő dicsérete.

A hagyományhoz való kapcsolódást természetesen a Vas Istvánéhoz rokonian közeli elioti fölfogás szerint szeretnénk interpretálni: „Kikerülhetetlen tény, hogy az új költő kapcsolódik a múlthoz vagy igazodik hozzá, de az nem egyoldalú jelenség"; a tradícióhoz csatlakozó költő mindig újít is, hozzáad valamit ahhoz az előzményhez, amelyet örököl és folytat. Ezért is érdemes külön szólni azokról a művekről, amelyekben Vas mintegy a saját szemléleti vagy formai tradícióját eleveníti föl, általa (vagy általa is) kezdeményezett műfajokhoz tér vissza, egyszerre tüntetve ki életműve folytonosságát és a mostani szakasz újszerűségét, különlegességét a korábbiakhoz képest. A *Második szentendrei elégia* például szükségszerűen fölidézi az elsőt, az 1939—1944 közötti termést tartalmazó *Kettős örvény* című kötetből. A költő is, életrajzírói és elemzői is megírták, hogy a régi versben a „két szép gyümölcs", az „anya és leánya" Kassák feleségére és a Vas számára felejthetetlen Etire utal, a kettős veszteség fájdalma ott valóban a klasszikus elégia bel canto-hangján szólalt meg, a szabályos jambusok, a tiszta rímek, a zárt strófaképlet, a fájdalomtól megemelkedett érzelmek, a finom motívumok mind a veszteség súlyát, a visszahozhatatlanság fájdalmas érzetét sugalmazták. Az új vers műfajára inkább a pamflet vagy glossza elnevezés illik, mint az elégia; nem az a fontos a különbözésben, hogy jóval rövidebb a másiknál, és hogy külső formája szerint szakozatlan rímtelen szabadvers — az érzelmi indíték változott meg, ezúttal a vitára, a kétesnek tartott baráttal való leszámolásra kerül nagyobb lírai nyomaték, még ha a befejező sorok nosztalgikus sóhaja lágyítja is ezt a szokatlan szigorúságot. Idézhetjük másfelől a *Negyedik párbeszéd két ismeretlen közöttet*, ahol viszont a korábbi párbeszédeknél dalszerűbb, derűsebb tónusú belső dialógus hangzik föl, bár a végső summázat, amelyet csakis mindkét megszólaló érveinek, bizonykodásainak polifonikus együtthatásaként értelmezhetünk, egyáltalán nem biztatóbb a régieknél. Harmadikul a *Nyelvtani kérdések* és a híres *Határozók és kötőszavak* párhuzamára utalunk. A költő mostani vélekedése fokozásként hat az akkorival összehasonlítva: már a határozók megbízhatóságát is kétleni látszik („már ami / A körülményeket illeti: hol, hogyan / És főleg a mikor bizonytalan."); ezzel szemben „Az igével sokat ki lehet mondani," és: „az igekötők bezzeg határozottak:" — a verset záró morbid szójáték (tudniillik hogy „Az Alany meghalaszt vagy elhalaszt.") arra vall, hogy az igék és igekötők szerepének növekedése Vasnál nem annyira az autonóm cselekvésre, hanem inkább az elszenvedésre, az embert érő inzultusra vonatkozik.

Önálló cikluskénti különülnek el a kötetben az *Anakreoni dalok*. „Az öregember szomja,

az élet és fiatalság szomja, a bor és szerelem örök szomja" (Babits) társul emlékezetünkben Anakreon nevéhez, a poétika a dalműfaj egyik géniuszaként tartja számon, a verstan többféle ritmus- és sorképletet kapcsol hozzá, közülük az egyik legismertebb a rímtelen negyedfeles (hétszótagú) jambus, amelyet Vas István is alkalmaz, kivételszerűen nyolcszótagos sorokkal variálva. A magyar líra történetében többek között Csokonai és Juhász Gyula anakreontikája vált emlékezetessé, az utóbbi például több verset is írt Anakreoni dal (egy esetben „légdal") címen, az Anakreontikumban pedig a „teoszi öreg" világképét egyszerre veti össze Csokonaiéval és a magáéval. Vas Istvánt, bár a köztudat (s részben önvallomásai) szerint sohasem kerülte ki költészetében a köznapiság prózáját és a lépésről lépésre haladó gondolkodás nehézkességét, mindig vonzotta a dal egyszerűsége és egyneműsége, a zenévé oldódó költészet eszménye. Az *Anakreoni dalok* tematikailag egyanyagúak az előző ciklus verseivel: öregedés, készülődés a végső megismerésként fölfogott s így értelmessé tett halálra, eltökélt ragaszkodás a szerelem s általában az élet értékeihez, a kert, a rózsák, a dáliák, az őszi köd motívumai — ilyesmi alkotja a ciklus szövetét, s még az Einsteinre, Heisenbergre hivatkozó gondolati költemények párdarabját, vagy a Reagent, Cartert „s a többi égtáj / hírhedett skorpióit" summázva minősítő politikai indulat megnyilatkozását is megleljük benne. De a dallam és a forma átsugározza a tárgyakat, a versmérték — Csokonai szavait idézve — „könnyeded és kurta foglalatként" járul hozzá a dalszerű hatáshoz, a „keserédes" vegyület, a „szokatlan és discordánt hangokból öszvefogott hármónia" Vas versfüzérét is jellemzi, általában is rányomva bélyegét a hetvenes években kezdődő új költői korszakára. A *Piroska* című versben például az ismétlések, az eufonikus hanghatások, a népdalszerű képi asszociációk között disszonáns ellenpontként rideg fiziológiai tények idéződnek: „Habár a haj megőszül (...) Csigolyák telve mésszel". A két szólam vitájából végül a bizalom, a remény, az élethez való értelmes ragaszkodás kerekedik felül, akár természeti analógiák sugallják ezt a hitet, akár az emberiség történelmet, kultúrát teremtő jobbik részének erőfeszítései. *Folytassuk!* — üzeni a záró vers, „Folytassuk csak azért is / Találunk még vigaszra [...] Mert holtak közt az élőt / Hiábavaló keresni / A szeretet az út és / Az élet az igazság". *(Szépirodalmi.)*

CSŰRÖS MIKLÓS

Tőzsér Árpád adalékai a Nyolcadik színhez

Egy olyan korszakban, amikor annyian panaszkodnak a szó devalválódása miatt, Tőzsér Árpád költészete és egész művészete a csehszlovákiai magyar irodalomban fényes ellenpélda: takarékosan, mélyen megfontoltan bánik a szóval. Versalkotó ihlete olykor évekig bujdokol, de szellemi habitusa ilyenkor is felelősen működik, műfordításokban, esszékben nyilatkozik meg. Művészetének méltósága van, szavai súlyosak, írásait nem terjedelmük minősíti, egy-két flekkes esszéi éppúgy hordoznak eredeti koncepciót, mutatnak tág szellemi horizontot, mint tanulmányai vagy versei. A csehszlovákiai magyar irodalom leginkább tudatos, súlyához viszonyítva legtömörebb életművét alkotta meg már eddig is. Művészetének szerves belső egysége nyilvánvaló állandó útkereséssel társul. Alapvetően realista hajlamú alkotó kísérletezésre, újításra és megújulásra nyitott és érzékeny szemlélete az övé. Jó érzékkel ismerte fel tehetségét Turczel Lajos az ötvenes évek elején, amikor Tőzsér Árpád még húszéves sem volt. Már a *Fiatal szlovákiai magyar költők* (1958) antológiájának programadó és meghatározó egyénisége ő. A csehszlovákiai magyar irodalom addigi provincializmusával szemben a szűkebb pátria gondjait a nagyvilág mértékéhez kapcsolta reálisabb megítélés végett: „Anyánk képén a / vi-